

БЕЛАРУСКАЯ І ЗАМЕЖНАЯ ПРОЗА XXI СТАГОДДЗЯ
У КАНТЭКСЦЕ РЕАЛИСТИЧНАЙ ПАРАДЫГМЫ

УДК 821.111-311.6«20» +821.161.3-312.6/.7«20»

Курыпка Мікалай Алегавіч

кандыдат філалагічных навук

(г. Мінск, Беларусь)

Беларускі дзяржаўны

ўніверсітэт замежных моў

дацэнт кафедры беларускай філалогіі

і замежнай літаратуры

Email: kuripych@gmail.com

Kurypka Mikalai

PhD in Philology

(Minsk, Belarus)

Belarusian State University of Foreign

Languages

Department of Belarusian Philology

and World Literature

Associate Professor

Email: kuripych@gmail.com

СПАВЯДАЛЬНАСЦЬ ЯК ПРЫНЦЫП ЗАХАВАННЯ ГІСТАРЫЧНАЙ
ПАМЯЦІ (РАМАНЫ «НЕЎТАЙМАВАНАЯ» У. БОЙДА
І «ПІСЬМО У РАЙ» А. САВІЦКАГА)

Пры ўсёй тэматычнай разнастайнасці прозы XXI стагоддзя менавіта проза пра Другую сусветную вайну аказалася больш за ўсё схільнай да спавядальнасці, што можна растлумачыць яе тыпалагічнымі прыкметамі, якія дазваляюць у поўнай меры выказаць светапогляд чалавека, які праз гэту вайну прайшоў. Спавядальная форма раманаў У. Бойда і А. Савіцкага дазваляе паказаць суб'ектыўны свет чалавека, раскрыць працэс самапазнання і самавызначэння асобы, стыкуючыся пры гэтым з мемуарным і аўтабіяграфічным пачаткам.

Ключавыя словы: англійская літаратура; беларуская літаратура; спавядальны раман; Другая сусветная вайна; ваенная проза.

CONFESSION AS A PRINCIPLE OF PRESERVING HISTORICAL MEMORY
(W. BOYD'S «RESTLESS» AND A. SAVITSKY'S «A LETTER TO HEAVEN»)

Despite all the thematic diversity of the 21st century prose, it is the Second World War fiction that is most prone to confessionalism, which is explained by its typological features, which contributes to the most complete expression of a person who went through this war. The confessional fiction of W. Boyd and A. Savitsky shows the subjective world of a person, reveals the process of self-knowledge and self-determination, combining it with a memoir-autobiographical principle.

Key words: English literature; Belarusian literature; confessional fiction; World War II; war prose.

Адзін з найбольш таленавітых паслядоўнікаў ваеннай тэмы В. Быкаў некалі справядліва сказаў аб невычэрпнасці падобнай літаратуры: «Колькі ўжо напісана пра вайну на многіх мовах свету, але нягледзячы на тое, што пісаць становіцца ўсё цяжэй, з'яўляюцца ўсё новыя творы, што часам радуюць, а часам і ўражваюць чытача сваёй праўдай і глыбінёй. І тут няма межаў, магчымасці гэтай тэмы бясконцыя»¹ [11, с. 306]. Гэтыя словы сведчаць аб неабходнасці і далей захоўваць памяць пра вайну праз літаратурныя творы.

¹ Тут і далей пераклад на беларускую мову наш – М. К.

У сучасных умовах, калі літаратуру пакідаюць тыя пісьменнікі, якія былі непасрэднымі ўдзельнікамі ці сведкамі вайны, калі паступова знікае «жывая памяць» пра вайну, літаратура выпрацоўвае новыя падыходы да ўзгадвання падзей мінулага, але і не адмаўляе традыцы. Характэрнай рысай творчасці пісьменнікаў канца ХХ – пачатку ХХІ ст. з’яўляецца тое, што практычна кожны герой ускосна трапляе пад уплыў мінулага, у тым ліку і Другой сусветнай вайны, што сведчыць аб узаемасувязі паміж індывідуальным жыццём і падзеямі агульначалавечага маштабу. Часам гэтая ўзаемасувязь выглядае хаатычнай, невыразнай ці палемічнай, калі чалавек не можа зразумець сам, што на самой справе з’яўляецца праўдай, а што вымыслам. Гэта дазваляе гаварыць аб шматпланавасці гісторыі, розныя версіі якой у роўнай ступені маюць права на тлумачэнне.

Спавядальнасць у літаратуры часта разглядаецца як асаблівасць від аўтабіяграфічнай творчасці, якая прадстаўляе рэтраспектыву ўласнага жыцця, праз якую «герой набывае паўнату ісціны, сапраўднасці, ачышчэння/заспакаення» [2, с. 96]. Спавядальны раман – лірычны маналог – споведзь героя. У такім творы засяроджваецца ўвага як на знешнім свеце, так і на раскрыцці ўнутранага жыцця цэнтральнага персанажа, складанага і супярэчлівага, на яго скрупулёзным самааналізе.

Сучасная ваенная проза стварае вялікае поле для эксперыменту, дзе шматлікія тэмы, сюжэты, мастацкія прыёмы і сродкі ўзаемаўплываюць і дапаўняюць адзін аднаго. У гэтым выпадку споведзь становіцца не проста ўспамінам пра таямніцы мінулага ці ацэнкай аўтарам сваіх ўчынкаў, але і пераасэнсаванне функцыі спавядальніка, спроба яго раскрыцця праз іншыя мастацкія сродкі, наданне спавядальнасці філасофскага, сацыякультурнага ці грамадска-палітычнага зместу. Як вынік, сучасная мастацкая спавядальнасць відавочна перасякаецца з публіцыстыкай і дакументалізацыяй.

Цікавым па сваёй форме спавядальнасці стаў раман У. Бойда «Неўтайманая» («Restless», 2009), дзе пісьменнік выкарыстаў прыём перапляцення некалькіх апавядальных ліній, падзеленых у часе: гісторыя брытанскай напалову рускай шпіёнкі Евы Дэлектарскай і яе дачкі – аспіранткі Оксфардскага ўніверсітэта Рут Гілмарцін. Калі яна аднойчы даведваецца, што яе маці зусім не тая, за каго яна выдавала сябе апошнія сорак гадоў, пачынаецца дынамічны шпіёнскі дэтэктыў, сюжэт якога будзе часткова на ўкрапанні дзённікавых запісаў Евы, рэальных гістарычных фігур і асабістым даследаванні, якое распачынае дачка ў спробах дакапацца да праўды, кім на вайне была яе маці на самой справе.

У. Бойд не хавае праўду аб мінулым, узгадваючы нават самыя непрыемныя факты з гісторыі брытанскай знешняй разведкі. Гісторыя Евы Дэлектарскай – гэтая гісторыя сілы і ўплыву брытанскай прапаганды на розум людзей падчас вайны. Праз дзейнасць Рамэра і Евы аўтар паказвае тонкае і асцярожнае ўкараненне старанна прадуманай дэзінфармацыі ў СМІ з мэтай падштурхнуць урад ЗША да неабходных Брытаніі палітычных рашэнняў, а менавіта ўцягнуць краіну ў вайну з Германіяй, чаго пазбягаў амерыканскі Сенат.

Перапляценне пакаленняў відавочна прасочваецца, калі аўтар вымушае дачку шпіёнкі Евы Дэлекарскай не толькі даведацца пра мінулае сваёй маці, пра якое дачка не мела ніякага ўяўлення, але і дапамагчы знайсці яе ворага – дваінога агента Рамэра. Пры гэтым Рут, уцягваючыся ў падпольныя шпіёнскія гульні, вымушана сама перажываць тое, што давялося перажыць яе маці: *я не абураюся, проста спрабую ўявіць сабе, чым яна заплаціла за ўсё гэта на працягу доўгіх дзесяцігоддзяў* [3, с. 229].

Рут паступова разумее, чаму маці столькі гадоў утойвала ад яе праўду пра сваё мінулае, чаму толькі з цягам часу здолела раскрыцца ў сваіх успамінах: *Гэтую жанчыну, сваю родную маці, я, як высветлілася, ніколі не ведала па-сапраўднаму. Яна нарадзілася ў Расіі, была брытанскай шпіёнкай, забіла чалавека ў Нью Мексіка ў 1941 годзе, хавалася ад пераследу і праз цэлае пакаленне нарэшце расказала мне сваю гісторыю. Атрымлівалася, што цяпер мне трэба было знаёміцца з ёй нанова, пераасэнсоўваць усё, што калісьці адбывалася паміж намі, падумаць аб тым, як яе жыццё ў далейшым будзе ўплываць на маё* [3, с. 160]. Праз успаміны сваёй маці і ўласнае раследаванне галоўная гераіня здабывае цэласную карціну падзей далёкай гісторыі Другой сусветнай вайны.

А. Пумпянскі слухна падкрэслівае важную ролю, якую ў асэнсаванні жыцця адыгрывае час, «Зрок – гэта яснасць, а дакладней сталасць, а яна даецца толькі з вопытам разваг, часам на працягу цэлага жыцця» [4, с. 191]. Становіцца відавочным, што Ева Дэлекарская знаходзіцца «ва ўнутранай супярэчнасці, бо адчувае сваю віну, але не вырашаецца пра гэта расказаць прама, звяртаючыся да бясконцых хітрасцяў, утойванняў, акалічнасцяў» [2, с. 97], але з цягам часу ёй становіцца значна лягчэй раскрыць надзённае і знайсці праўду свайго мінулага, якая раней здавалася ёй незразумелай. Менавіта час дапамагае жанчыне засяродзіцца на тым, ад чаго ў паўсядзённасці яна часцей трымалася ў баку ці не разумела.

Блізкім да брытанскага пісьменніка У. Бойда па сваім духоўным успрыманні і пераасэнсаванні мінулага ў суадносінах з сучаснасцю з'яўляецца беларускі пісьменнік А. Савіцкі, мастак вялізарнага майстэрства і віртуознасці, рэпутацыя якога галоўным чынам заснавана на традыцыйных «партызанскіх» раманах. Творчасць А. Савіцкага арганічна злучаецца са спавядальнымі тэндэнцыямі ў беларускай літаратуры, аб якіх узгадвае В. Козіч: «Наша літаратура ўжо ў сваіх вытоках была моцная матывамісповедзі, адкрыццём душы чалавека. Споведзь як мастацкая форма цяжкая для пісьменніка па той прычыне, што патрабуе асаблівай культуры слова, асаблівай выразнасці і чысціні пачуцця без ценю фальшы» [5, с. 139]. Для А. Савіцкага, які сам прайшоў вайну і якога Т. Шамякіна назаве пакаленнем «асілкаў, якія адолелі сусветнае зло, хто самую галоўную справу жыцця выканаў па-сапраўднаму правільна» [6, с. 287], немагчыма недаацэньваць або пераглядаць многія катэгорыі, якія маюць дачыненне да гісторыі Вялікай Айчыннай вайны.

А. Савіцкі, не пагаджаючыся з літаратурнымі стэрэатыпамі і шаблонамі, якія ўсталяваліся з пачатку 1990-х гадоў, меў уласнае бачанне ваеннай прозы. Пісьменнік справядліва разумее неабходнасць пісаць аб жахлівым вопыце ваенных і пасляваенных гадоў, аднак у сваіх інтэрв'ю ён адзначаў і важнасць

ацэнкі мастаком гісторыі з пазіцыі мужнасці і гераізму: «Быкаў, Астаф’еў, Някрасаў, якія паказвалі «непарадны» бок ваенных падзей ... Іх папракалі, што яны зневажаюць памяць аб подзвігу народа. Паказваюць, што былі здраднікі, бяздарныя камандзіры, залішняя падазронасць да сваіх. <...> Вядома, казалі, што ў першых пасляваенных творах пра вайну ёсць лакіроўка, што патрэбна “Акопная праўда”... Але я скажу: не было на вайне праўды генерала і праўды салдата. Было адно: ці ты заб’еш акупанта, ці ён цябе; ці ты будзеш рабом, або свабодным; ці ты ўжо заступішся за свой дом, ці ягоны спаліць вораг. Так, былі выпадкі, калі слабасць брала верх над чалавекам, і ён падымаў рукі і здаваўся ў палон... Але задача літаратуры, на мой погляд, убачыць у гэтым жахлівым пекле тое светлае і чыстае, што падтрымлівала чалавека» [7, с. 9].

Мужнасць і глыбокая духоўнасць чалавека з’яўляюцца ідэйнай асновай творчасці А. Савіцкага. Асновай, якую ён заклаў яшчэ ў 1970–80-х гадах, і вяршыні якой дасягнуў сваім спавядальным раманам «Пісьмо ў рай» (2003), дзе аўтар праз успаміны свайго героя звяртаецца не толькі да патаемных куткоў сваёй душы, але і да агульначалавечай гісторыі.

Як і ў рамане У. Бойда «Неўтаймаваная», А. Савіцкі пад канец жыцця перапісвае ўспаміны пра вайну для нашчадкаў, але калі ў У. Бойда галоўная гераіня са свайго мінулага звяртаецца да дачкі, то А. Савіцкі сваімі запісамі звяртаецца з сучаснасці да свайго бацькі. Абодва раманы сведчаць аб уплыве спавядальнасці як на беларускую, так і на англійскую ваенную прозу, дзе вайна разглядаецца з адлегласці мінулых гадоў, а чалавек у святле таго, што адбылося пасля. Пры гэтым трагічныя ўспаміны не толькі вымушаюць нанова пераасэнсаваць ці проста звярнуцца да падзей мінулага, але і ўплесці ўласныя перажыванні і трагедыю ў агульначалавечы гістарычны кантэкст, таму не толькі сам удзельнік вайны, але і яго нашчадак паўстае як «носьбіт памяці і вопыту, трагічным чынам уплечены ў жудасныя, незалежныя ад яго волі падзеі» [8, с. 84].

У рамане «Пісьмо ў рай» А. Савіцкі таксама будзе сюжэт на перасячэнні некалькіх часавых пластоў – вайны, пасляваеннага часу, сапраўднага, што дакладна вызначае формы псіхалагічнага аналізу вобразаў і функцыю памяці і часу. Пісьменнік, прысутнічаючы ў розных эпохах ХХ ст., не адрываецца ад іх сам і не разрывае часовую паслядоўнасць. Наадварот, цэласнаць часу ў рамане характарызуецца псіхалагічнай цэласцю самога героя, бо асноўны сюжэт завязаны на яго духоўным развіцці.

Раман А. Савіцкага «Пісьмо ў рай» уяўляе сабой лісты сына да загінуўшага на вайне бацькі, якія застаюцца без адказу. Кожны ліст ахоплівае пэўны перыяд жыцця пісьменніка, завяршаецца высновай, падведзеным вынікам да вышэйсказанага і звязаны з вызначэннем або пераацэнкай далёкіх падзей. Падобны прыём выкарыстоўвае і У. Бойд з той розніцай, што ў «Неўтаймаванай» гэта маці, якая звяртаецца да сваёй дачкі праз напісаную гісторыю жыцця.

Праз кропку погляду звычайнага чалавека з яго жыццёвымі нормамі маралі, можна значна грунтоўней і глыбей паказаць трагічнасць і дзікасць такой з’явы, як вайна. Герой раманаў «Неўтаймаваная» і «Пісьмо ў рай – гэта ў першую чаргу сам пісьменнік, але гэта і ўвасабленне гэтага звычайнага чала-

века, які, нягледзячы на ўвесь цяжар жыццёвых абставін, змог прайсці праз іх з высока паднятай галавой і не саромеўся таго, што ён зрабіў і ў што верыў. Нібы ў падтрымку А. Савіцкага гучаць думкі Евы Дэлекарскай з «Неўтамаванай»: *Лепей намерці пад шум апладысmentaў, калі цябе любяць і наважаюць* [3, с. 233].

Зварот да свайго далёкага мінулага або «вяртанне – успамін», выпадковыя дыялогі паміж людзьмі розных пакаленняў дазваляюць чытачу самому прайсці шляхамі далёкай гісторыі і вызначыць для сябе, дзе праўда, а дзе хлусня. З характэрнай для канфесіянальнага рамана шчырасцю А. Савіцкі не толькі дзеліцца гісторыяй свайго жыцця, але і спрабуе даць ёй сваю ацэнку. А. Бачароў вызначае спавядальнасць як сведчанне ўдзельнікаў падзей, «адкрытае і бязлітаснае назіранне, суд над самім сабою» [9, с. 269]. У выніку такога «суда» чытач разумее, што А. Савіцкі прайшоў выпрабаванне часам з цвёрдай верай у свае ідэалы, калі *святыя паняцці – Народ, Вернасць, Радзіма – не проста гучаць у святочныя дні на вуліцах і плошчах, а штодзённа жывуць у душы кожнага сумленнага чалавека* [10, с. 112].

На самой справе супярэчлівая і неадназначная эпоха Вялікай Айчыннай вайны была перапляценнем высокага і нізкага, гераічнага і цяжкіх чалавечых драм. Аднак А. Савіцкі разумее, што гісторыю *перарабіць, пагоршыць або палепшыць не дадзена нікому* [10, с. 93], а значыць, памяць аб народным подзвігу патрабуе ўзважанага падыходу, каб гісторыя не паказвалася ў дрэнным адлюстраванні. Справядліва адзначае літаратуразнавец В. Жураўлёў: «Вельмі непажадана, калі пад эгідай дакладнасці або архіўных матэрыялаў праводзіцца ідэя відавочнай неаб'ектыўнасці, закладваецца і ўсталёўваецца тэндэнцыя, якая абыходзіць ці не ўлічвае дамінантную сутнасць суровай, трагічнай і гераічнай праўды аб Вялікай Айчыннай вайне» [11, с. 201].

Калі гераіня У. Бойда ў пошуках адказу на ключавыя пытанні свайго існавання заглядае ў мінулае, але яшчэ больш блытаецца і страчвае сувязь з мінулым, то А. Савіцкі і яго персанажы, з'яўляючыся сведкамі эпохі, наадварот спасцігаюць сутнасць гістарычных і асабістых падзей ва ўсёй сваёй глыбіні, замацоўваючы праблему паразумення паміж мінулым і сучаснасцю.

Раман-споведзь у творчасці такіх пісьменнікаў, як А. Савіцкі, даследчык А. Бярозка характарызуе як «выніковасць»: «У падобным стане позірк чалавека набывае асаблівую зоркасць, якая дазваляе ўбачыць за шматлікімі наслаеннямі сапраўдны сэнс зробленага» [12, с. 91]. Спавядальнасць у беларускай ваеннай прозе праявілася ў творах аб людзях, якія выразна ўбачылі канец свайго жыццёвага шляху, у біяграфіі якіх, як слухна вызначыў даследчык М. С. Увараў, «пакаянне паўстае "актам ачышчэння", здзейсненым у адзінай плоскасці "надрыву душы"» [13, с. 39]. Можна гаварыць аб арганічным і агульналітаратурным спалучэнні ваеннай тэмы з іншымі жанравымі формамі ў сучаснай беларускай літаратуры, што можна ўбачыць у А. Савіцкага па стылёва-выяўленчых прыёмах пісьма, а менавіта ў імкненні да ўмоўна-сімвалічнага адлюстравання свету і скрыты падтэкст.

Зварот успамінамі ў мінулае – гэта характэрны для сучаснай ваеннай прозы прыём. Чалавечыя ўспаміны дазваляюць пісьменніку звярнуцца да глы-

бiнь духоўнага свету чалавека, набыць, па словах У. Навумовіча, «не прыземлена-бытавы, а ў значнай ступені адухоўлены, iнтэнсіўны, iнтэлектуальны пачатак» [14, с. 112]. Для сучаснага героя зварот да мінулага – гэта адзiн са спосабаў раскрыць яго ўнутраны свет. Гэта крыніца, з якой герой чэрпае сілы жыць, змагацца, дакладна ўяўляць сабе мэту свайго iснавання. Чалавек глядзіць у мінулае цераз прызму свайёй сучаснасці, ва ўмовах якой усё, што ён зрабіў і думаў у мінулым, стала патрабаваць крытычнага пераасэнсавання. Трагічны парадокс вайны ў тым, што толькі ў такіх абставiнах чалавек пачынае шанавать тое, на што ў мірным жыцці, можа, і не звяртаў бы ўвагі.

ЛІТАРАТУРА

1. Быков В. Публицистика // Собр. соч. : в 4 т. М., 1986. Т. 4 : Знак беды : повесть ; Рассказы ; Публицистика. С. 312–320.
2. Джумайло О. А. Специфика романной исповедальности / О. А. Джумайло // Известия вузов. Северо-кавказский регион. Общественные науки. 2012. № 2. С. 95–100.
3. Boyd W. Restless. London : Bloomsbury, 2007. 236 с.
4. Пумпянский, А. Открытая дата или человек в нечеловеческих обстоятельствах // Дружба народов. 1984. № 12. С. 186–209.
5. Козіч, В. І. Беларускі раман аб Вялікай Айчыннай вайне: магчымасці жанру // Мова – літаратура – культура : матэрыялы VI Міжнар. навук. канф., Мінск, 28–29 кастр. 2010 г. : у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т. Мінск, 2011. Ч. 2. С. 135–142.
6. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. – Мінск : Беларус. навука, 1999–2014. Т. 4, кн. 3 / І. Л. Шаўлякова-Барзенка [і інш.] ; навук. рэд.: У. В. Гніламедаў, С. С. Лаўшук. 1319 с.
7. Савицкий, А. Понять истоки мужества...: какой должна быть литература о войне? // Совет. Белоруссия. 2009. 12 февр. С. 9.
8. Данільчык А. А. Канцэпцыя чалавека ў беларускай і італьянскай ваеннай прозе : дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 ; 10.01.03. Мінск, 2002. 140 л.
9. Бочаров, А. Г. Человек и война: идеи социалистического гуманизма в послевоенной прозе о войне. М. : Совет. писатель, 1978. 478 с.
10. Савіцкі А. Пісьмо ў Рай. Мінск : Маст. літ., 2012. 220 с.
11. Жураўлёў, В. П. Класіка і літаратурная сучаснасць: духоўны патэнцыял чалавека. Мінск : Беларус. навука, 2011. 242 с.
12. Березко, А. Исповедальная проза в европейской традиции: генезис, эволюция, современное состояние : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08. Минск, 2010. 119 л.
13. Уваров, М. С. Архитектоника исповедального слова. СПб.: Алетейя, 1998. 243 с.
14. Навумовіч, У. А. Канцэпцыя чалавека на вайне ў беларускай аповесці: iнтэлектуалізацыя прозы // Вялікая Айчынная вайна ў мастацкай літаратуры : матэрыялы рэсп. навук. канф., Мінск, 27 крас. 2005 г. : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал. : І. С. Роўда (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2007. С. 107–112.